

Utistu i Dalsbygda, Os – et fredningsobjekt?

Tekst og foto: Amund Spangen

Vi stiller spørsmålet: Utistu i Dalsbygda, Os - et fredningsobjekt? Allerede innledningsvis svarer vi utvetydig: Ja! I det følgende vil vi forsøke å grunnegi dette svaret ved å gi en beskrivelse av garden. For å vise hvorfor vi så bestemt mener at vern av Utistu er viktig vil vi forsøke å plassere gardsanlegget i utviklinga ved å trekke linjene bakover og bruke Nordre Husan i Alvdal som et eksempel på en 1700-talls gard, foreløpig det eneste komplette gardsanlegget som er fredet i Nord-Østerdalen.

Ved jordbrukstellinga i 1916 angis gnr. 130, Nordvang i Dalsbygda i Os å være 9 bruk med 577 mål dyrket jord. Bnr. 7, Utistu, er ett av de eldste bruka. Garden nevnes i 1654, og da er Utistu ett av de to bruka som er skilt ut. I jordeboka av 1688 angis det at det til hvert av bruka under Nordvang hører setervoller i Kjurrudalen og i Vangrøftdalen. I 1943 er Utistu på 103 mål jord, og før 17 storfe, 13 småfe, 2 hester og 1 gris.

Fra andre halvdel av 1700-tallet og framover fikk nye og mer rasjonelle driftsmetoder innpass i jordbruket, og bl.a. som en følge av dette forandret gardsbebyggelsen seg ganske radikalt, først i sentrale og bynære strøk. I Nord-Østerdalen, som i andre mer perifere områder, skjer forandringene først utover i forrige århundre.

Spør en seg hvordan gardsbebyggelsen så ut i Nord-Østerdalen ut på 1800-tallet, - eller kanskje heller, hvordan idealet var, er Utistu i Dalsbygda et meget godt eksempel. Garden, som ble bygd opp omkring 1850, viser hvordan byggeskikken etter hvert hadde utviklet seg. Noen tiår tidligere så bebyggelsen utover bygdene helt annerledes ut. Eilert Sundt, vår banebrytende byggeskikkforsker, var i

1850-åra på studiereise i Nord-Østerdalen, og han skriver følgende om Jon Eriksen Bergs gard i Dalsbygda: «Indtil året 1832 stod der på gårdspladsen på hans ingens store eiendom ikke mindre end 23 huse; deriblandt var en sommerstue af 1673 og en vinterstue af 1731, begge sperrestuer, med to klevler ved siden af den egentlige stue; men ellers var det mest ganske små og uanseelige huse... Men nu står der istedetfor denne husklynge en samling af ganske få, men tilstrækkelig store og langt bekvemmere bygninger.» Det som har skjedd, og som Utistu viser så klart, er at husa er blitt færre og større, og flere funksjoner er blitt samlet under samme tak. Eilert Sundt skriver videre at stuebygningene av den typen som hadde stått på Jon Bergs gard, var i ferd med å bli fortrent av den «trondhjemske» stueform. Jevnfør den store toetasjes vinterstua i Utistu.

I 1846 får Per Ingebretsen skjøte på Utistu. Han var en dyktig og interessert bonde, og i hans tid ble garden flyttet og bygd opp fra grunnen av. Den ble en for si tid topp moderne gard som tilfredsstilte krav til nye driftsmetoder. Her var det fra før ingen gamle hus som skulle tilpasses det nye gardsanlegget, og alt lå til rette for at byggherren kunne bygge opp en gard etter helt moderne prinsipper.

Slik garden ble bygd står den den dag i dag, bortimot 150 år etter, med vinterstue i to etasjer, sommerstue/eldhus, masstu, kopphus, fjøs, stall, saufjøs, høyløer, vedskåle, redskapshus og stabbur. Et vognskjul, som sto mellom fjøsbygningen og vinterstua, er det bare en gavlvegg igjen av, smia er revet, men resten av den opprinnelige bebyggelsen står fortsatt, godt vedlikeholdt og i god stand, - og så godt som uforandret, innvendig som utvendig.

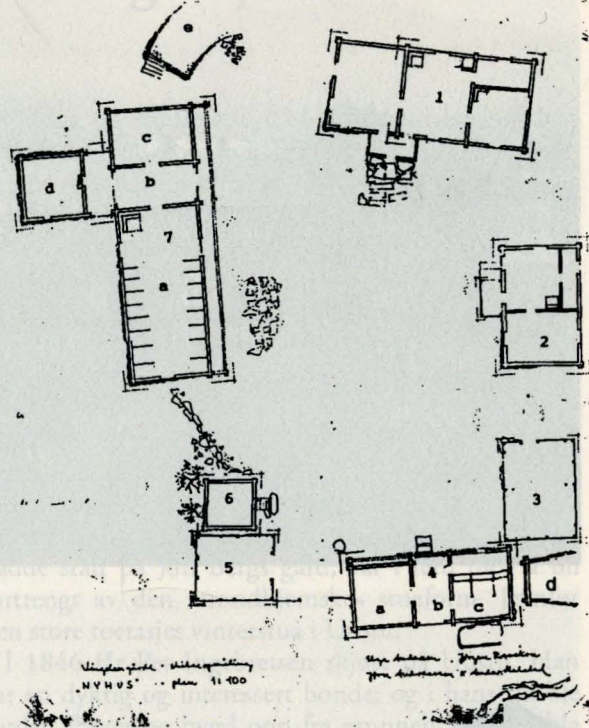

Husm i Alvdal
Utistu, Dalsbygda, Os. Garden ble bygd opp omkring 1850.

Våningshus og noen av uthusa, iallfall de som måtte være tette og varme, er laftet, mens andre er bygd i bindingsverk. I så måte er Utistu svært representativ for bebyggelsen innafor Rørosverkets "cirkumferens" der det var knapphet på tømmer, og en måtte spare på materialene. Tømmeret til den store to-etasjes stuebygningen ble for øvrig kjørt med hest til Dalsbygda fra Brydalen i Tynset. Et utslag av knapphet på byggematerialer er gjenbruk, og Utistu gir óg gode eksempler på dette. Nesten ingen byggematerialer ble importert; det aller meste ble skaffet til veie fra lokale ressurser: trevirke, mursten, torv, skifer... I Utistu er unntaka få: teglstenen som er brukt i mureggene på innsida av tømmerveggene i fjøset, - og bølgeblikkplatene som for ikke så mange år sia ble lagt på de gamle torvtaka som begynte å bli dårlige. Stentaka har den originale skiferen som skriver seg fra et lokalt skiferbrudd i Kjurrudalen.

Karakteristisk for gardene i Nord-Østerdalen på denne tida er for det første firkanttunet, Husa ligger ofte kloss inntil hverandre, slik vi ser det i Utistu, og danner et nesten lukket rom - til vern mot snøfokk og vind vintersdagen. Bare stabbur og smie ble bygd utenom firkanten, begge på grunn av brannfaren. Brøt det varme løs, måtte en ihvertfall berge matlageret, og smia ble plassert der den ble for at den ikke skulle forårsake brann. Lenger sørover i Østerdalen er vanligvis firkanttunet mer åpent, men så er heller ikke vintrene så harde her som i fjellbygdene. Dessuten hadde norddølene, til forskjell fra folk lenger sør i dalen, mye kontakt nordover til Trøndelag, og «trønderlåna» og det tette firkanttunet bærer bud om dette.

Dalsbygdbøndene hadde flere setrer, iallfall to - tre, vårseter, sommerseter og høstseter. De sommersetret annahvert år i Vangrøftdalen og i Kjurrudalen, og den sommeren de setret i den ene dalen slo de utmarksslåttene i den andre. Flerseterbruket har opp-

Nyhusa, Vingelen, Tolga. 1. vinterstue (gammel østerdalsstue, påbygd i lengda og høgda), 2. sommerstue (1600-talls østerdalsstue, påbygd en halv etasje), 3. vedskåle, 4. stallbygning (a. løe, b. stallskjåle, c. stall, d. kjørebbru opp på høytrevet), 5. vognskjul, 6. stabbur, 7. fjøsbygning (a. kuffjøs, b. fjøsskjåle, c. løe, d. sauffjøs, e. kjørebbru opp på høylemmen over fjøset). Gardsanlegget er bygd over samme lest som Utistu i Dalsbygda. Tette firkanttun med denne typen driftsbygninger og våningshus ble vanlige i alle bygder i Nord-Østerdalen utover på 1800-tallet. (Tegning: Elga Andersen, Jørgen Raeschou, Jørn Andreassen, Anders Helstad. 1963).

Dalvollen i Vangrøftdalen, sommerseter under Utistu.

hørt for lengst, likeens markaslåtten, og følgelig har det skjedd forandringer med bygningsmassen: forfall, ombygging, salg osv. Utistu har ei av setrene sine helt intakt, på Dalvollen i Vangrøftdalen. Seteranlegget, med hus og landskap, viser god, tradisjonell byggeskikk og demonstrerer seterdalenes viktige rolle i et ekstensivt jordbruk.

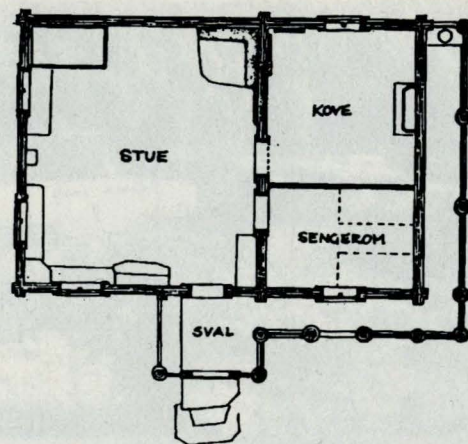
En middels stor gard kunne før «rasjonaliseringsperioden» på 1800-tallet ha både 20 og 30 hus, - og enda fler om en rekner med seterbebyggelse og utmarkshus. Av denne typen gardsbebyggelse er det vel bare bevart ett eneste komplett anlegg i hele Nord-Østerdalen, nemlig den fredete garden Nordre Husan i Alvdal. Det romslige tunet med til sammen

17 hus omfatter to atskilte deler, den ene begrenset av låver, fjøs, saufjøs og stall. Dette er uthusas tun, uttunet eller nautgarden. Inntunet er omgitt av to stuebygninger, loft, bu og vedskåle. To stabbur, eldhuset og smia ligger et stykke vekk fra de andre husa. Totunsordningen, slik vi ser den her, har sannsynligvis vært vanlig i norddalen.

Inntunet på Nordre Husan omfatter to stuehus som er nokså like både når det gjelder størrelse, form, rominndeling, innredning og utstyr. Den ene stua ble brukt som sommerstue og den andre som vinterstue. Både denne stuetypen og skikken med to stuer er velkjent i hele Østerdalen. Det er for øvrig den samme stuetypen Eilert Sundt snakker om i

beskrivelsen av sommerstua og vinterstua til Jon Eriksen berg i Dalsbygda. Stua, som av Sundt ble klassifisert som den akershusiske, og som i Østerdalen blir kalt "østerdalsstue", opptrer alt på 1600-tallet og var bortimot enerådende som våningshus i minst 200 år, helt til de store, to-etasjes hovedbygningene begynte å bli vanlige utover på 1800-tallet.

Nordre Husan i Alvdal, det eneste komplette og intakte anlegget vi har av denne typen i Østerdalen, og et av de få i hele landet, ble fredet av Riksantikvaren i 1942. Av neste "generasjon" gardsbebyggelse, 1800-talls-garden, slik vi ser den i Utistu i Dalsbygda, er ingen komplette anlegg fredet eller vernet her i distriktet, - noen få enkelthus, men ingen hele anlegg. Vi burde sørge for at dette leddet i rekka ikke går tapt.

Akershusisk stue. Diagonalmøblering. (H. Stigum: Byggekikk. Inst. for folkelivsgransking. 1972).

Nordre Husan, Alvdal. Bygd før 1800. Gardsanlegget består av 17 hus.